

სარგის თმოგველი
და
მისი დილარიანი

გ. ჯ.

გამოცემა

ხელოსნის ვარლამ ტყეშელაშვილისა.

თფილისი
სტამბა „ნადეჟდა“, ბარონის ქუჩა, 16.
1917

სარგის თმოგველი

და მისი

„დილარიანი“.

ვიდრე საგნის შესახებ დავიწყებთ სჯას, მინამდის გვსურს, რომ მოკლეთ შევეხოთ საქართველოს და იმ დამოკიდებულებას, რაც ამ ხალხით შორის არსებობდა უკანასკნელ მსოფლიო კრების შემდეგიდამ, ვიდრე დავით აღმაშენებლამდის.

ქართველთ და სომეხთ შორის ძველათ დიდი სიყვარული არ-

სებობდა, ამ ხალხს ერთობ დიდის ღრვის განმავლობაში უცხოვრიათ მეზობლურათ, ხშირათ ერთათ უმხიარულნიათ კიდევ, ხშირათ უტირნიათ, ხშირათ ერთმანეთში შინაური განხეთქილებაც ჰქონიათ, მაგრამ ყოველს ღროს და ყოველს უთანხმოების უამსაც-კი საერთო მტრის წინაშე-კი ერთობით აღმოჩენილან, ხშირათ უშველიათ ერთმანეთისათვის უანგარო თავ-გადადებით; ერთმანერთის გულისთვის ბევრი ტანჯვა და ბევრი მწუხარებაც უნახავსთ.

ძველის-ძველ ქართველთ და სომეხთ სიყვარულს ისიც ამტკიცებს, რომ ხშირათ, როცა ქართველთ ნებროთიანთ გვარის მეფენი ამოსწყვეტიათ, და მეფის შთამომავალნი მცირე-წლოვანნი დარჩენილან, მაშინ ქართველნი სომხეთის სახლს გამოსთხოვდნენ სამეფო გამგე პირს, მოიყვანდნენ საქართველოში, აიყვანდნენ სამეფო ტახტზე და გაამეფებდნენ დიდის სიყვარულით და პატივისცემით. ამის მაგალითები „ქართლის ცხოვრება“-შიაც არის მოხსენებული.

ასეთი სიყვარული, მეზობლური განწყობილება და დამოკიდე-

- 4 -

ბულება ჰქონდათ ქართველთ და სომეხთ, ასე ამგზავრებდნენ ესენი თავიანთ ღროს და მის მეოხებით ყოველნაირათაც წინ მიდიოდნენ, სამეფოს აძლიერებდნენ და სწავლა-განათლებითაც სწრაფათ უახლოვდებოდნენ ძველათ განვითარებულ ხალხს. მათ შორის აღძრული სიყვარულიც ერთი-ათათ ფართოვდებოდა და წინ მიდიოდა, იგი მეტად უმანკო სახეს იღებდა.

ფიქრი არ უნდა, რომ ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, ამას ვერაფერი დაუდგებოდა წინ, ვერაფერი დალენავდა და შემუსრავდა, რადგანაც ამ ორ ხალხთ შორის დიდი მსგავსება არსებობს, დიდი დაახლოვება ზნით, ჩვეულებით, წარსულის ყოფა-ცხოვრებით და კულტურით. ისე დაახლოვებით ქართლელს და კახელს არავინა ჰგავს, როგორც სომეხი, ისე სომეხს არავინა ჰგავს, როგორც ქართველი. შავი თვალები და თმები, სახის მოყვანილობა და შინაგან და გარეგან მონყობილებაც და სხვა ნაწილების ძლიერ წაგავს ერთმანეთს. ენის მხრითაც ხომ ძლიერ უახლოვდება ორი ტომის ხალხი ერთმანერთს და მრავალი სიტყვა ისევე და იმავე ერთის აზრით იხმარება ორივე ტომის ერში. ყველა ამამებს გარდა იყო ღრო, როცა საქართველო და ჰაოსიანთ ერი ერთ სარწმუნოების ქრისტიანობას აღიარებდა, ორივე ტომის ძენი ერთ ეკკლესიის შვილებათ იგულისხმებოდნენ, ორივე ამ ტომის უმაღლეს მღვდელმთავარი ეჩმიაძინში იჯდა, აქედან განაგებდა მთელს სომხეთის და საქართველოს სულიერ საქმეებს.

მოხდა სხვა-და-სხვა სარწმუნოებრივი მსოფლიო კრებები, კრებებზე ირჩეოდა ზოგიერთი კითხვები ქრისტიანობის მართლ-მხარეების შესახებ, მეოთხე მსოფლიო კრების შემდეგ ჰაოსიანნი ცალკე გავიდნენ, შორს დადგნენ, ძველი ეკკლესიის წესები ხელშეუხებლათ დასტოვეს, ქართველთ ეპისკოპოზებმა-კი მეოთხე მსოფლიო კრების გადაწყვეტილებაზე ზელი მოაწერეს, ძველი წეს-წყობილება ეკკლესიისა უარ-ჰყვეს და ახალი მიიღეს. ამ გარემოებას დაბადა ქართველთა და ჰაოსიანთ ძეთა გაცალკევება და ამ დღიდან იწყება ამ ერის ერთმანერთზე ბრუნდეს თვალით მზერა. ამ ორს ძირეულს მონათესავე ერში დიდი მტრობა და ზიზღი ვრცელ-

- 5 -

დებოდა, მტრობის ზომა სანყაულს გადადიოდა. მაჰმადიანობის გავრცელებამ ცოტა შეათუქრა ერი, სამღვდელეობა დაკვირვებას მიეცა, მტრობამ ცოტა იკლო, მაგრამ ეს იყო მხოლოდ დროებითი. სხვა-და-სხვა ჩნდებოდნენ ისეთი სასულიერო გვამნი, რომელნიც ხელ-ახლავ სტეხდნენ უკიდურეს ხასიათებით გარე შემზღვრულს მტრობას და განხეთქილებას, რაც უფრო ამწვავებდა საქმეს, რაც უფრო ღუპავდა და აუძლურებდა ურთიერთ შორის დამოკიდებულებათა ძალოვნების გამაგრების საქმეც, გარეშე თვით საპოლიტიკო საქმეებს და საერო ძალოვნებასაც, სამეფოს გამაგრების და წინ-სვლის წარმატებასაც.

ყველა ეს ცხადათ გამოჩნდა იმ დროს, როცა მუსულმანები სომეხებს დაეცნენ და უწყალოთ აიკლეს, როცა პირქვე დაამხეს ძველთ წარმართობის მეოხებით აღორძინებული ჰაოსიანნი, როცა ამ ტომის ძეთა იწყეს მთელის ქვეყნის კიდებებზე განბნევა და განფანტვა. სწორეთ ასეთსავე დღეში შთაცვივდნენ ქართველნიც იმ დროს, როცა საქართველოს ასაკლებელად დაგეშილ მუსლიმანთა ტომი მოადგა. ვერ წარმოვიდგენთ ჩვენა და მრავალთათვის იქმნება დასატყარიც არ იქმნეს, თუ რა დღეში შთაუარდა ერთ დროს ეს ორი მონათესავე ერი. ამას დიდი ვრცელი ისტორია აქვს და ამ ისტორიას თავისებური დიდი მნიშვნელობაც მიენიჭება.

სომეხთ და ქართველთ სარწმუნოებრივი განყოფილება მიენერება მეექვსე საუკუნის ნახევარს, ბაკურ მესამის დროს, კირიონ კათალიკოზის გამგეობის უამს, 555-570 წლებში. ე. ი. ხალკიდონის კრების შემდეგ. ამ განცალკევებამ იქამდის მიიყვანა ქართველთ და სომეხთ სულიერი მხარეები, რომ სომეხთ და ქართველთ ერთმანერთი ჭირივით შეიჯავრეს. სომეხთ მოძღვარნი სომეხთ აუწყებდნენ: ქართველთა ეკკლესიის წინ რომ გაიაროთ და ფეხში რამე ლურსმანი მოგედოთ, ლურსმნის გამოსაღებათ დაბლა არ დაიხაროთ თა-

ვი, თორემ ქართველთ ეგონებათ, რომ მათ ეკკლესიას პატივს-
სცემთო. ასევე ქართველნი აუნყებდნენ, რომ ქართველთაც ისევე
ექმნათ სომეხთ ეკკლესიის წინაშე გავლის დროს. უბედურებამ იქამ-
დის მიაღწია, რომ ბაგრატ მესამის დროს, იერუსალიმიდამ ქართ-

- 6 -

ველთ მოიწვიეს სამღრთო ფილოსოფი, ივანე ხახულელი; ეს ცნო-
ბილი სამღრთო მეტყველი შეეხასა სომეხთ სჯულის წარმომადგენთ
გვამთ და ამ ბაასმა დიდხანსაც გასტანა, უწყიან, რომ ივანე ხახუ-
ლელმა პირი დაუყო სომეხთ წარმომადგენთაო! ამ სიმძლავრის სა-
ფუძვლათ ასახელებენ იმ გარემოებას, რადგანაც ივანე ხახულელი
იყო დიდათ განსწავლული სამღრთო ფილოსოფი, მასთან იმოდენათ
მეცნიერიც, რომ მას ქართველთ ბრძენ კაცთაგან „ახალ იოანე ოქ-
როპირი“ ეწოდათ.

ამ განხეთქილებით აღსავსე ბრძოლის შემდეგ, ურთი-ერთ შო-
რის კამათი მანაც არ ცხრება და მეთორმეტე საუკუნეში, თამარ
მეფის დროს, უფრო მწვავედება კამათი და განხეთქილება; საქმემ იმ
გარემოებამდის მიაღწია, რომ თამარ მეფის გამოჩენილნი მეომარ-
ნი სარდალნი ივანე და ზაქარია მხარგრძელნი შეიძულა თვით სა-
ქართველოს კათოლიკობმა და ამ შეძულებას შემდეგისთვის დიდი
დასალუპი განხეთქილება და მტრობაც მოჰყვა. ერთ დღეს თამარ
დედოფალი მცხეთის ტაძარში ბრძანდებოდა წირვაზე, აქვე იყვნენ
მის სარდალნი, მხარგრძელნი. კათალიკობმა წირვის გათავების შემ-
დეგ თამარ მეფეს და სამეფო კაცებს სეფისკვერი დაურიგა, ხოლო
მხარგრძელთ-კი არ მისცა, ამ საქციელისაგან შეწუხებული იოანე
დასწვდა სეფისკვერს და კათალიკოზს ძალით მოსტაცა. კათალიკოზს
ჯავრი მოუვიდა და უთხრა ასე: შე შვიდ გზისყეულო, ძაღლიც
არ იკადრებდა მაგას, შენ როგორ ჰქენი ეგა, როგორ გაბედეო?
სარდალმა უთხრა: მე მხედარი კაცი ვარ, მხედრობაში გაზრდილი,
მასთანვე ქრისტიანი. მე ბერებთან არაფერი საქმე მაქვს. ამ გარე-
მოებამ მეტათ დიდი განხეთქილება დაბადა, განხეთქილებას საუბარიც
მოჰყვა და უკანასკნელ დიდებულთა შორის რჩევა იქმნა შესახებ სო-
მეხთ და ქართველთ სარწმუნოების ზოგიერთ კითხვების სინამდვი-
ლეზე. რჩევაზე დაადგინეს შემდეგი: სომეხნი – სომეხეთიდან მო-
უნოდებენ მსწავლულთ ბერებს, ქართველნი – ქართველთ, – მეფის და
დიდებულთა თანადასწრებით ესენი სჯულის კითხვების გამო საუ-
ბარს გამართავენ და ვინც ვის დაუყოფს პირს, მაშინ ის სჯული
გამტყუნდება და გამტყუნებულნი უნდა პირველს შეუერთდნენ. ასე-

- 7 -

თის მოხერხებით უნდოდათ ერთმანერთის დაკავშირება. მოხდა საუბარი, კითხვების ახსნა და დააბოლოვეს შემდეგით, რომელ შემდეგსაც უნდა მიეცა დასკვნა და მხილება მათის საუბრისთვის. საქმე ისე დატრიალდა, რომ უკანასკნელ მხარგრძელ ზაქარიამ ისურვა მართლმადიდებელ ეკლესიისადმი მიკედლება და ივანე-კი დაშთა ისევ ისე, როგორც იყო, რადგანაც მან კამათს არ მიაქცია ყურადღება. აი სწორეთ, ამ გამოჩენილ სარდლების მამა იყო სარგის თმოგველი, რომელმაც თავის დროის კვალათ დასწერა წიგნი „დილარიანი“.

სარგის თმოგველი ეკუთვნის ქართველს შთამომავლობას, ამათ წინაპარნი საქართველოში ამალლებულან მეთერთმეტე საუკუნეში, ბაგრატ მეოთხის დროს, შემდეგ და შემდეგ ეს გვამნი ისე განძლიერდენ და ისეთის წარმატებით აღმოსწინდენ, რომ გიორგი მეფის დროს მათ საქართველოს სამეფო ასპარეზზე დაიჭირეს შესამჩნევი ადგილი. დავით აღმაშენებლის უამს ესენი ხშირათ დადიოდნენ საქართველოს სამხრეთს ადგილებში და ბეჭითად აღევნებდნენ თვალ-ყურს. ამათ მხნეობას ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია დავით აღმაშენებელმა, ერთს თმოგველთაგანს უბოძა ჯავახეთში თმოგვის უფროსობა – ერისთავობის მინაგვარი, ანუ თავადის შვილობა და სამეფო გამგეობის ასპარეზზედაც მიანიჭა დიდთ უპირატესობა. სარგის თმოგველი დაიბადა ჯავახეთში, ვარძიის მონასტრის ახლოს, სოფელს თმოგვს.

სარგის თმოგველის დაბადების დრო ჩვენს ისტორიაში არა სჩანს, არ სჩანს აგრეთვე ის, თუ ამ გვამმა სად მიიღო თავის დროის შესაფერი სწავლა-განათლება. ჩვენი ისტორიის თქმით სარგის თმოგველი ყოფილა შთამომავალი „ხელგრძელის“ გვარის, შემდეგ დროში „ხელგრძელი“ გადაკეთებულ იქმნა „მხარგრძელათ“, მხარგრძელობა ამათ მიიღეს თამარ მეფის დროს. შემდეგ საუკუნოებში მათ გვარს ვითომც თან დაერთო – არყუთაშვილი, რადგანაც ერთ ამათ გვარის წევრთაგანის სახელი არლუთა ყოფილა. XII საუკუნის გამოჩენილ სარგის თმოგველთა გვარი – მხარგრძელია, ესენი შთამომავლობით ქართველნი არიან, ხოლო როგორც ზემოთაც

ვთქვით, ამათი წინაპარნი, ეკლესიის განყოფის დროს, ძველ ქართველთ ეკლესიის წეს-რიგზე დაშთნენ, ამათ არ იცნეს უკანასკნელი კრების გარდამწყვეტილება, ამათ კვალათვე ერთობ დიდი რიცხვი დარჩა ქართველთა ძველ ეკლესიის წეს-რიგზე, ამის მეოხებით იგინი მოემწყვდნენ ჰაოსიანთ ეკლესიის საბრძანებელში და ამიტომ

ქართველნი იწოდნენ სომეხათ, ანუ ჰაოსიასათ. ეს შემთხვევა ქართველთ შორის უფრო სამხრეთ საქართველოსკენ მოხდა, რადგანაც საქართველოს სამხრეთი ნაწილი ახლოს სძევს სომხეთზე, თითქმის ზედ არის მიკრული. ასეთმა გარემოებამ დიდი ზე-გავლენა იქონია სამხრეთ საქართველოს ქართველებზე, ესენი მიზიდულ იქმნენ სრულიად უნებლიეთ და შეამიტობით. ასეთსავე გარემოებაში მოთავსდა კახეთიც, მეცხრე საუკუნეში, ნანა დედოფალმა შემოუკავშირა კახელნი ქართველთ ეკკლესიას, თორემ დღეს მთლად კახელ-ქართველიც სომხათ იქმნებოდნენ წოდებულნი.

შესანიშნავ მხარგრძელთა გვართა წევრთა საქმეც ასეთსავე პირობებში იყო მოთავსებული, ამიტომ ჩვენი მატთანე მათ სომეხს უწოდებს, ეს არ არის სწორე. ამის შესახებ ზოგი მეისტორიენიც ასევე აცხადებენ ხოლმე. მაინც ამ შესანიშნავ გვარის არსებობის საქმე მეცამეტე საუკუნის პირველს რიცხვებში ჰქრება, ეს გვარი მთლად მოისპო იმ დროს ისე, რომ ერთი წევრიც არ დაშთა მათის შთამომავლობისა. ასე, რომ დღევანდელ მხარგრძელთა არლუთაშვილებთან მათ არათფერი ნათესავობა აქვსთ, ზოგნი უბრალოთ ხარჯამენ ამას და დღევანდელ არლუთაშვილებს XII საუკუნის ცნობილ გვარის წევრთა მოდგმას აწერენ. ამათში საერთო სრულებით არათფერი: XII საუკუნის მხარგრძელთა ნათესავთაგანი არავინ არის. დღევანდელი მხარგრძელ არლუთაშვილები არიან შთამომავალნი მონგოლების ერთ-ერთ ნოინის, ანუ არლუნის, ჩვენი მატთანეც ასე მოიხსენებს. ხოლო ამათგანი საქართველოში დაშთენილა, შესანიშნავი მხედარი ყოფილა, ხელგრძელი და შვილდოსან-მეომარი, რომელიც შემდეგ დროში ქართველთა წინაშე დიდის ერთგულებით აღმოჩენილა, მას უღვწია სანინაალმდეგოთ თვით მონგოლების წინაშეც, ამიტომ მეფეთაგან მას ებოძა თაგადისშვილობა და გვა-

- 9 -

რათ მხარგრძელი. საოცარი აქ ის არის, რომ არლუნის შთამომავალი სამხრეთ საქართველოსაკენ სცხოვრებდა, უფრო-კი სომხეთში და ამიტომ იგი სომხის ეკკლესიასთან იქმნა დაკავშირებული; – დღევანდელი არლუთინსკი-დოლგორუკოვები ამათი შთამომავალნი გახლავან და არა მეთორმეტე საუკუნის ცნობილის გვარის მხარგრძელებისა. სიტყვა სომეხი წარმოსდგა ქართულის სიტყვა „სამხრეთიდგან“.

სარგის თმოგველს – „ქართლის ცხივრება“ მეცნიერ კაცათ ასახელებს, სიბრძნის მოყვარეთ. ამის სახელი „ქართლის ცხოვრებაში“ სპასალარობით პირველათ მოიხსენება გიორგი მესამის მეფობის აღწერაში ასე: „და დაუტოვა ივანე ორბელი მანდატურთ

უხუცესი, თანაშემწეობითა ამირ-სპასალარისა სარგის მხარ-
გრძელისათა და სხვათა თემისა დიდებულთა აზნაურთა“.

საქართველოს ერმი თემის მცხოვრებთ შორის აზნაურებს აზ-
ნაურობა იმ სახით არ ეკავათ ხელში, როგორც ბარის ქართველთა
შორის. მთიელ ხალხში აზნაურები ერისთავის კვადათ განაგებდ-
ნენ, ივინი იყვნენ აზნაურნი-ერისთავნი და სხვა არაფერი. აზნაუ-
რი მთაში იყო ერისთავი. შემდეგ-კი სხვა სახე მიიღო აზნაურო-
ბამ, თითქმის იგივე, რაც ბარის ხალხში, ეს მთის ხალხმა ვერ
შეინწყნარა, ამათ გამოსდევნეს მებატონე აზნაურები მთიდგან და
თემის გამგეობა უბრუნველ ჰყვეს. თემის ხალხზე ქართველ მეფეე-
ბის სპასალარებს დიდი გავლენა ჰქონდათ და ნამეტურ ზაქარიას
და ივანეს, იშვიათად, რომ ამათ მსგავსი ვინმე ვპოვოთ ჩვენს ის-
ტორიაში, თუმც შესანიშნავ გვამთა რიცხვიც არ არის მცირე,
სარგის თმოგველს უკავია დიდი ადგილი. თამარ მეფის ისტორია-
ში აი რა გვარად აღგვინერენ: – „თამარ-მეფემ გააჩინა ამირ-
სპასალარი, სარგის მხარგრძელი, კაცი გვარიანი, და აღზრდილი
ლაშქრობათა შინა და ჭაბუკობათა, და უბოძა ლორი სათავადო,
და სამთავრო სომხითსა შინა, და წყალობა ჰყო ძესაცა მისი-
სა ზაქარიას, ესე ზაქარია და ივანე მხარგრძელის ძენი,
დალაცა თუ მეფეთათვის ერთგულნი იყვნენ და დიდათ გამოცდილ-
ნი ლაშქრობათა შინა, კაცნი სახელოვანნი, არამედ სჯულითა სომეხ-
ნი იყვნეს. ესე იოანე წერილთა ზედ-მინწევით მეცნიერ იყო, რომ-

- 10 -

ლისთვისაც გულის-ხმა ჰყო სიმართლე სჯულისა თვისისა, ნათელი
ილო და იქმნა ჭეშმარიტ ქრისტიანე, რომელი სიტყვა
საქნაურ დალოცვითა და ითაყვანა დარბაზის
მვილი მისი იოანე და გააჩინა და უბოძა ჭიაბერს მანდატურს უხუ-
ცესობა და მისცა არგანი ოქროსა ხელთა მისთა და შთააცვცეს საკრა-
მანგი ტანსა მისსა და დასვეს სელებითა ოქროჭედილებითა, რომელ-
ნიმე მარჯვენით მისსა, და რომელნიმე მარცხენით, კვალათ უბოძა
მეჭურჭლეთ უხუცესობა დიდ გვარიანსა კაცსა – კახაბერსა ვარდანის-
ძესა, და მსახურთ უხუცესობა ვარდან დადიანსა, და ჩურჩერახობა
მარუშიანსა ძესა ჩურჩერახისასა, ვინაცა მათ ორთავე მამა მოხუცე-
ბული იყო და დასდვა პატივი მამას მათსა და დასხნა სასწაულითა
და მისცა ამილახრობა გამრეკელსა თორელსა, რომელნი შემდგომად
სარგის მხარგრძელისა – ამირსპასალარად იქმნა.“

სარგის თმოგველის ვინაობის შესახებ ბევრნაირათ შეიძლება
ვიფიქროთ, რადგანაც ჩვენი ისტორია ხშირათ სცდება გვარ-ტო-
მობის და სარწმუნოების გარჩევას და განთვისებაში, მაგალითებრ:

ძველს ჩვენს მემკვიდრეობით ქართველთა მართლმადიდებელი სწავლით, ვინც მეოთხე მსოფლიო კრიზისის გარდასწავლას აღიარებდნენ. ვინც ამის წინააღმდეგი იყო, ის ქართველთა არ სწამდათ. ზემოთაც ვსთქვით და აქაც ვიტყვით, რომ საქართველოში ერთობ დიდი რიცხვი დარჩა ქართველთა ძველს სარწმუნოებაზე, ესენი მეოთხე მსოფლიო კრიზისს არ მიეკარნენ, ამიტომ მოემწყვდნენ ჰაოსიანთა ეკკლესიის გავლენის ქვეშ, ამის მეორებით უკანასკნელ ესენი ქართველთა გვარ-ტომობისაგანაც განთავისდნენ, თვით ვახეთიკ-ვი ამ სარწმუნოებას აღიარებდა. მეცხრე საუკუნეში იქმნენ დაკავშირებულნი უკანასკნელ მსოფლიო კრიზისის გადასწავლასაზე. ასე რომ სარგის თმოგველი, სომხთა წოდებული, არის მხოლოდ სარწმუნოებით სომეხი და გვარ-ტომობით-ვი ქართველი, მაგრამ უამთა ვითარებამ და ეკკლესიამ იგინი სრულიად განთავისა ქართველთაგან, გარდაქმნა სხვა ტომის და მოდგმის მომდევრათ. დღეს სარგის თმოგველს და მისს შვილებს უბრალოდ აღიარებენ ჰაოსიანთა, იგინი ნამდვილ

- 11 -

ქართველ ტომისა იყვნენ, მხოლოდ სარწმუნოება ეკავათ ძველი და წესი; – ნიშნები ამისა დღესაც დიდია ჩვენში.

ცხადათ სჩანს სარგის თმოგველის და მის თანამედროვე ქართველთა ცხოვრებიდან, რომ იმ დროის თავადები არ გვანებულან დღევანდელ თავადებს. მაშინდელი თავადი იყო რომელიმე კუთხის ერისთავი, გამგებელი, მასთანვე წინამძღვარი, ამას გარდა იგი უნდა ყოფილიყო მნიშვნობარი კაცი, მცოდნე იმ დროის საბერძნეთის ძველი და ახალი მეცნიერების, საქართველოს ისტორიის, სხვა-და-სხვა ენების მცოდნე, ძველი ფილოსოფიის და მასთანვე სამეფოს და ერის ერთგულიც. ვისაც ყველა ეს ღირსებითი მხარეები აკლდა და არ ჰქონდა, ის არაფერი იყო და არც სახელოვნებდა, ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, დარწმუნებული უნდა ვიყვნეთ, რომ მაშინ საქართველოს სამეფო ვერ აღვიდოდა იმ ძლიერების წერტილზე, სადამდისაც იგი აღვიდა, რომ მის გამგეთ უმაღლეს თავადისშვილებს ხსენებული ღირსება ჰკლებოდათ, მათ არ ჰქონოდათ სახეში თანამემამულეთა წინ-სვლის და წარმატების ნატვრა. ვისაც-ვი ვხედავთ ჩვენს ძველს ისტორიებში აღწერილებს, ყველა ისინი არიან ქვეყნის კაცები, შრომის და ერის სიყვარულით განსპეტაკებულნი, საყოველთაოდ საქართველოს სამეფოს ბედნიერების მეძიებელნი. სწორეთ ასეთსავე დასს ეკუთვნის სარგის თმოგველი, ზაქარია გამრეკელი და მრავალნიც იმ დროის სხვა გვამნი ქართველთა.

ჩვენდა საუბედუროდ, ამ ბედნიერებამ დიდხანს ვერ გასტანა ქართველთა შორის. თამარ მეფის შემდეგის დროებიდან სამეფო

საქმეების ძალამ სხვათერ ინყო მიმდინარეობა. ქართველთ სწამდათ საკვირველმოქმედება, თვის ბერებთა სინმინდე, უმანკოება, ეკკლე-სიათა შენების ღეთიური მნიშვნელობა, ყველა ქართველს თავის თავი მადლის შვილათ მიაჩნდა, ყველა ცხონების გზაზე იღგა, ყვე-ლა სულის საქმის გზაზე იყო დამდგარი, ყველა თავის იმიერ სოფლის საქმის დრტვინვას ემსახურებოდა, ყველას თავის საუკუნო ცხონების საქმე ენატრებოდა... მალე მტერთა ინყეს ჩვენს სამშობლო-ზე შემოსევა, თავ-დასხმა, ქართველთ შენუხება და ათასნაირი უბედურებანი, რასაც ჩვენ ვერ მოვსთვლით. საქმე ისე მოიმართა,

- 12 -

რომ ბევრმა ინყეს მტრის მეგობრობა, ესენი ემხრობოდნენ ადვი-ლად მტერს და საჩუქრებისა და ხალათების მეოხებით მტერს ყო-ველნაირ დახმარებას აძლევდნენ, მეფეებს აღარ ეპოებოდნენ, რაც სურდათ მას შვრებოდნენ, ასეთი წოდების გამრავლება იყო ჩვენი სამშობლოს დაღუპვა და დანაცრება. ასეთ გვამთავან შორს მდგარან მხარგრძელნი და გამრეკელნი და ამიტომ ესენი ჩვენს ისტორიაში დიდის დიდებით ბრწყინვენ. ნამეტურ ბაქარია გამრეკელი, მიწის მგელი თუ ლომი. ზოგნი უწყიან, რომ გამრეკელნი ძველათ მხარ-გრძელათაც ინოდებოდნენო.

როგორც სჩანს, სარგისს მუდმივი ცხოვრება თმოგვეში ჰქო-ნია, მითმაც უწოდებიათ თმოგველი. ამის შვილები-კი ასე არ ინოდებიან. სარგის თმოგველის სიკვდილის შემდეგ თმოგვეში სრუ-ლათ მოისპო ამ გვარის წევრთა მეუფროსობა, სარგისის ძენი ლო-რის მთავრებათ იქმნენ დანიშნული და თმოგვის გამგეთ, სარგისის მაგიერ, ვარამისძე იქმნა დადგენილი.

სარგის თმოგველს დიდი შრომა მიუძღვის დასავლეთ საქართვე-ლოს გამაგრებაზე, ამ მხრის მოსამზღვრეთ მუსლიმანთა აღაგებმაზე. ნამეტურ ამას გაუმაგრებიათ კარი და მის ქართველნი ბრძოლაში; ამის შრომას „ქართლის ცხოვრება“ დიდის პატივით გარდმოგვ-ცემს, ნამეტურ მისი გარდაცვალება დიდის მგლოვიარებით არის მორთული. კარგათ სჩანს, რომ სარგის თმოგველს დიდათ ჰყვარე-ბია მესხნი. მესხეთის ყველა საგმირო შემთხვევებში სარგის თმოგველი მთიებათ სჩანს. ამ გვამის მოღვაწეობის შესახებ არამც თუ მარტოთ ჩვენი მეისტორიენი მოგვითხრობენ რამეს, არამედ იმ დროის სომხის და ვიზანტიის მწერლებიც. განსვენებულის დ. ბაქრაძის სიტყვით, სარგის თმოგველის საფლავი დღევანდლამდის შენახულა მათს საკუთარ სოფელს თმოგვეშიო. – თმოგვი დღესაც ვარძიის ახლო სძევს, დღეს იქ თათრები სცხოვრებენ.

ჩვენ აქ დაჟინებით არ დავინყებთ სარგის თმოგველის გან-დიდებას, იმ დროის დიდებულთა წოდება ხამი არ იყო რივიან მა-

ბით სავესე იყო საქართველო; ამ აღსავსებამ დაბადა ქართველებში წინსვლის ნატვრა, ქადილი. რიგიან გვამთა მეოხებით ქართველებმა წინ-სვლა იწყეს. ქართველ ერში წინ წავიდა მწიგნობრობის სიყვარული, ტრფიალება და მის აღორძინება. მაშინ თავად-აზნაურობას როდი ჰქონდა მითვისებული უცხო, გარეგანი სახე და მედიდურება, მაშინ ამათ თავიანთ თავი მოწინავე პირებათ სწამდათ, ამიტომ ყველა საქმეშიაც ფრთხილნი იყვნენ და შემცნებულნი, საერთოდ ყველას მოყვარე და ყველასაც იგინი უყვარდათ. ამათის ნაქმებით იმ დროის გლეხთა შორის გავრცელდა ბევრი რამ ცოდნანი.

ქართველთ გლეხებმა ჯერეთ XI საუკ. საქართველოში დახსნეს საჰნის ქარხანები, სამთლის, ზეთის. გაფართოვდა მათში მინის-მზომელობა, მეშანდლობა, ფეიქრობა, ყაზაზობა, ხარატობა, მხატვრობა, ზინკალობა, გზის მკეთებლობა, ტინი-კლდეების ნგრევის ოსტატობა, არხების გაყვანა, დიდი რუების, ციხეების კეთება ოსტატურათ, კოშკების, გალავნების, მონასტრების და ეკკლესიების. ეკკლესიების გუმბათების კეთება ვიზანტიის ეკკლესიის გეგმისაგან განსხვავდა, მან თავის საკუთარი სახე მიიღო; ამ განთვისებამ მალე მხატვრობაშიაც იჩინა თავი და საქართველოში გაჩნდნენ მხატვრები, რომელნიც სრულიად განთავისუფლებულნი იყვნენ საბერძნეთის მხატვართ ზე-გავლენისაგან, ყველა ამაებთან წინ წავიდა ერთად ექიმობაც, დოსტაქრობა, ქართულს ენაზე „კარაბადინების“ თარგმნა: ამ დროს ითარგმნა არაბულის ენიდამ ვრცელი „კარაბადინი“ ვილაც ხოჯა ყოფილის მიერ თამარ მეფის ბრძანებით. მევენახეობა, მეურნეობა და საქონლის მოვლის და გამრავლების მნიშვნელობა და შნოც გამორკვეულ ჰქონიათ იმ დროის ქართველთ; ყველა ამა საქმეთა წარმატების მნიშვნელობის შედგაც მათთვის დაფარული არ ყოფილა.

ყველა ამ წარმატებასთან ერთი დიდი ღირსება ჰქონდათ კიდევ იმ დროის ქართველთ გლეხებს, მაგალითებრ: „იმერთა და ამერთა მოყმეთასა, რომელი ხმა იყო ძველათგან გოლიათთა და ჭაბუკთა ომად, რომელთა ზედა მოვიდოდის სიმწვავენი დამკვეთებელნი ისართანი, მფეთებელნი ხრმალთანი, და-

მხეთქებელნი ოროლთანი“ და სხვანი. ყველა ეს იყო გლეხთა შორის გავრცელებული მითომ, რადგანაც იგინიც იყვნენ ფხიზელნი,

მკაცრი მეძიებელნი თვის პირად უფლებათა. რასაც იგინი დიდებულთა შორის ხედავდნენ, იმასვე მისდევდნენ თვითონ და ისევე ირაზმებოდნენ, თვით დიდებულთაც კარგათ ესმოდათ, ესენიც ცხადათ ამჩნევდნენ იმ ვითარებას და იმასაც, რომ თუ ქართველთ შორის მტკიცე ერთობა არ იქმნება დამყარებული, თუ დიდსა და პატარას შუა გამცნებელი სიყვარული არ იქმნებოდა აღფრთოვანებული, უამისოთ ქართველი არ დარჩებოდა და მტერთაგან განადგურდებოდა. ქვეყნის ავი და კაი საქმეების ვითარება კარგათ ესმოდათ მათ და ამიტომაც საყოველთაოდ და ყველგან შესმენილის წესდებით მოქმედებდნენ და ისე იფარავდნენ საქართველოს. როგორც სჩანს, სწორეთ ერთ ასეთ შესმენილ გვამთაგანი ყოფილა სარგის თმოგველი, იგივე მხარგრძელათაც წოდებული და ძველათ-კი ვითომც არღუთაშვილები!

მაშინდელ ქართველთ დიდებულთა შორის ერთგულება, გლეხთა შორის ღიალობა, სამეფოს ბედნიერების ნატვრა და ქართველთ ტომის დღევრძელობა უფრი იმიტომ იყრ გავრცელებული, რადგანაც იმ დროის ქართველთ დიდებულებთ შორის დიდათ იყო გავრცელებული მწიგნობრობა. მათ შესწავლილი ჰქონდათ უმაღლესათ ყველა სამეცნიერო და ფილოსოფიური კითხვები, რასაც-კი საბერძნეთში, ან საქართველოს სასწავლებლებში ასწავლიდნენ. ამას გარდა იცოდნენ სხვაც ბევრი რამ სამხედრო და საერო ცოდნანი, მათ დიდათ სწამდათ მაღალი ზნეობა, ნამუსი, კაცთა შებრალება, გლახაკთ მწეობა, ღვთის და ეკკლესიის უზომო პატივისცემა, რასაც თან სდევდა ყოველთვის დიდი ქრისტიანობრივი კრძალულება, ნამეტურ განდევილური მიმართულება; ის გვარი უბედურათ ითვლებოდა, რომელ თავადის გვარიდანაც ერთ-ერთი გვარის წევრი ბერათ არ შეიმოსებოდა, ამიერ სოფლის ცხოვრების სანაცვლოთ მწიგნობრობას და სამღთო საქმეს არ მიეცემოდა. ეს ლტოლვა იყო, რომ მაშინ ყველა უმაღლესის გვარიდგან თითო და ორ-ორი წევრნიც-კი მიდიოდნენ ბერათ და მით სულიერს სამსახურს ეძლეოდნენ. იცოდ-

ნენ აგრეთვე, რომ სამეფოში გლახაკთ მწეობა მეფეებთა წინაშე პირველს დარგზე უნდა მდგარიყოს, ამიტომ ყოველი იმ დროის ქართველთ მწერალთაგანი, სასულიერო უმაღლესი პირი თუ დიდებულთაგანი საყოველთაოდ გლახაკთ მწეობას ამუდარებდნენ ქართველ მეფეებს, მაგალითებრ: როგორც ევედრებიან თამარ მეფეს შოთა რუსთაველი, შავთელი, ჩახრუხაძე და ზოგიერთ მღვდელ-მთავრებიც. ასეთ აზროვნების გვამთა დასს ეკუთვნის სარგის თმოგველიც, რომელსაც თავის ნიჭიერების სამახსოვროთ და იმ დროის ქართ-

ველთ სადიადლოთ დაუნერია მოთხრობა „დილარიანი“, რომელ მოთხრობაც იმავე დროსვე გამხდარა დანვრილებით ცნობილი თვით თამარ მეფის წინაშე და მასთან მთელს ქართველობასაც სიამოვნებით გაუცვნია იგი.

ამ მოთხრობას და სარგის თმოგველს თავის დროის ქართველებზე დიდი ზე-გავლენა მოუხდენიათ, მოთხრობისთვის ყურადღება მიუქცევია თვით მეფესაც, დიდებულთა და მცირებულთაც, მნიშვნობრებთა შორის ცნობილ გამხდარა და მასთანვე საქებარიც, რადგანაც ამ მოთხრობას უკვდავი რუსთაველიც მოიხსენებს ასე: „დილარგე – სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუშრომელსა.“ დიდებულის რუსთველის სიტყვიდგან სჩანს, რომ „დილარიანი“ ღირსეული ნაწარმოები უნდა ყოფილიყოს, თორემ „ვეფხვის ტყაოსნის“ დამწერი არ იტყოდა: რომ სარგისი ენა დაუშრომელია და მან „დილარიანი“ დასწერაო. სჩანს, რომ ამ უცნობი მოთხრობის კითხვა თვით უკვდავს შოთა რუსთაველსაც ჰყვარებია, სჩანს მის წინაშე ეს მოთხრობა დიდის მნიშვნელობით აღმოჩენილა, რომ რუსთველსაც ღირსი გაუხდია მის სახელისთვის უკვდავ „ვეფხის-ტყაოსნის“ ბოლოში შთასაწერათ. „დილარიანის“ მნიშვნელობა, რომ საკმარისის ზომით არ ყოფილიყოს აღორძინებული, უამისოთ არა მგონია, რომ მისთვის შესანიშნავს „ვეფხის-ტყაოსანში“ შოთა რუსთაველს ადგილი დაეთმო და თავის მარგალიტის ბაგიდგან თუნდ შვიდიოდ სიტყვა ეთქვა.

სარგის თმოგველი რომ ნიჭიერებით უნდა ყოფილიყოს სავესე და ამ ნიჭიერების მაღალი ზე-გავლენა არც მის „დილარიანს“

- 16 -

უნდა ჰკლებოდა, ესა სჩანს ანტონ კათალიკოზის იამბიკოდამაც. ანტონ კათალიკოზი თავის იამბიკოს შენიშვნას სარგის თმოგველის ნიჭიერების დხ სიბრძნის შესახებ შოთა რუსთველის მოხსენებულს ცნობაზე აფუძნებს და თამამათ ამბობს შემდეგს:

„სარგის ესეცა შოთაებრ არს კაცი,
სიბრძნის მოყვარე, ფილოსოფოს გამომთქმელ,
ორატორ მშვენიერ პიტიკოს საქებელ,
თვით შოთა იტყვის „დილარგეთს“ უქია მას,
საქებ არს ესე, თქმულთა მათთვის მიზეზთა“.

ვფიქრობ, რომ ანტონ კათალიკოზს სარგის თმოგველის და მის „დილარიანის“ შესახებ შოთა რუსთველის ცნობებს გარდა სხვა ცნობებიც უნდა ჰქონოდა რამე, რაც „დილარიანს“ და მის დამწერს

ღირსად ხდიდა „წყობილ-სიტყვაობაში“ ჩართვისა და ქებისას, თორემ უამისოთ ეს მღვდელ-მთავარი მას არაოდეს არ აქებდა, რადგანაც იგი იყო მკაცრი მეძიებელი ქრისტიანობისათვის, ქრისტიანობისთვის იგი უკვდავს მოთა რუსთაველსაც-კი ჰკიცხავს „წყობილ-სიტყვაობაში“ და თამამათ ამბობს, რომ შოთა ამართ დაშვრალ“. მაშ აბა სარგის თმოგველზე რაღას იტყოდა ფარსავს, მისთვის სულ მცირე ცნობაც კმაროდა გმობის და ძაგებისთვის. ძველი მწერლების, შოთა რუსთაველის სიტყვით და ანტონ ქათალიკოზის იამბიკოს ცნობით სარგის თმოგველი ყოფილა ბრძენ კაცი, ფილოსოფი, პიიტოკოსი, მშვენიერ გამომთქმელ, რომელსაც დაუნერია მოთხრობა „დილარიანი“, რაც იმ დროის ბრძენ ქართველთაც უქიათ.

რა იყო ეს მოთხრობა, როდის დასწერა სარგის თმოგველმა, სად და რაზე? – ამის ჩვენ კარგათ არა ვიცით-რა. არის-კი მოხსენებული ერთი ცნობა ჩახრუხადის ლექსში, რომელიც შეეხება სარგის თმოგველს და მის „დილარიანს“. –

„მოუბარისა, მის მდუღარისა,
დილარისაგან აღშფოთებულად“.

ჩახრუხადის მოხსენებიდგან სჩანს, რომ „დილარიანს“ თამარ მეფე აღუშფოთებია! ამ აზრს ზოგი ძველი მწერალნიც ამბობ-

- 17 -

ბენ ეჭვ გარეშე, რომ სარგის თმოგველისაგან მდუღარებით მოთხრობილმა „დილარიანმა“ საკმარისათ აღაშფოთა თამარ დედოფალიო. რა იყო ამ მოთხრობაში აღწერილი და განმარტული, რომ მან აღაშფოთა თვით თამარ მეფეც? – ჩახრუხადის ცნობა თუ მართალია და თამარ მეფე სარგის თმოგველის „დილარიანმა“ აღაშფოთა, უნდა ვიფიქროთ მაშ, რომ იგი აღშფოთება არ უნდა იყოს უმნიშვნელო, ჩვენს ისტორიაში მას ფართო ადგილი უნდა დაეთმოს, რადგანაც ასეთი საქმის და წიგნის დაწერა სარგის თმოგველისაგან გვირგვინოსან მეფის წინაშე ადვილი საქმე არ იქმნებოდა. მხოლოდ ამ წიგნის დაწერას და მის ისტორიას კარგათ გაცნობა უნდა, დაახლოვებით გამორკვევა.

კარგათ არ სჩანს, თუ სარგის თმოგველის „დილარიანი“ რას შეიცავდა, რა იყო მასში აღწერილი, რა გახდა თამარის აღსაშფოთებლათ, მთელი წიგნი, წიგნის ერთი რომელიმე ადგილი, ცნობა თუ ან სხვა რამ. ამის გაცნობით ნათლათ შეიძლება გაირკვეს იმ დროის ქართველთ სამეფოს მართლმსაჯულებითი მხარეები, მასთან პი-

როვნული, იურიდიული, ზნეობრივიც და სარწმუნოებრივიც. ჩვენში ჯერ-ჯერობით ბევრი რამ არის გაურკვეველი და ამ გაურკვეველობას უფრო რევს ის გარემოება, რომ ჩვენი ძველნი მკვლევარნი სულ სხვა და სხვა ნაირათ ხსნიან ცნობებს და სხვადა სხვა ნაირათ ასხვა-ფერებენ ისტორიულ საბუთებს. ვფიქრობთ, რომ „დილარიანს“ რომ თამარ მეფე აღმშოთებინა, გვირგვინოსან მეფის აღმშოთება დაფარულათ არ დაშთებოდა, მას ხალხიც შეიტყობდა და მით უმეტეს ქართველ მნიგნობრები და მნიგნობრებთ შორის გამოჩენილი შოთა რუსთაველიც. უამისობა არ შეიძლებოდა; ამ აღმშოთების მოხდენის შემდეგ მე არა მგონია, რომ რუსთაველს „დილარიანი“ ასე თამამათ მოეხსენა „ვეფხის ტყაოსანში“.

„დილარგეთ– სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუშრომელსა“.

ამკარა საქმეა, რომ აღმშოთება შოთა რუსთაველის-თვის არ იქმნებოდა უმნიშვნელო, იგი მას დიდის მნიშვნელობით შეხედავდა. მეფის წინაშე აღმამშოთარ წიგნის შესახებ ვერას იტ-

- 18 -

ყოდა, ვერ გაბედავდა. ასე რომ ამ წიგნის ისტორიას ცალ-მხრით ვემორჩილებით. ვსწერთ იმას, რაც ვიცით მის შესახებ, მაგრამ ჩვენ-კი არას უმატებთ, ჩვენს დასკვნას არას ვაძლევთ. შოთა რუსთაველის და ჩახრუხადის თქმით სჩანს, რომ სარგის თმოგველს „დილარიანი“ ზემოხსენებულ პირთა ნაწერების წინეთ უნდა დაწეროს, უკეთ რომ ვსთქვათ, უფრო მოსე ხონელის დროს, რადგანაც სარგის თმოგველი იმდენათ თამარ მეფის დროის პირათ არ იგულისხმება, რამდენიც მის მამა-პაპის.

„ვეფხის ტყაოსნის“ გაგრძელების დამწერი, ნანუჩა ციციშვილი, თუ სხვა ვინმე აღმწერი, ვისაც-კი დაუნერია „ვეფხის-ტყაოსნის“ გაგრძელება და რომელ დამატებაც 1880 წ. „ივერიაშიაც“ დაიბეჭდა, – ერთ ალაგას „დილარიანის“ შესახებ აი რა ტაეპია მოყვანილი.

„ეს ამბავი დარჩომოდა სარგის ლექსთა შეუწყობლად, აგრევე თმოგვი თმოგველთაგან შესავლითურთ დარჩა ობლად, ესე სიტყვა მოახსენეს, ვინ სჩანს გმირთა რაზმთა მწყობლად, და მიბრძანა: თუ ლექსად თქვიო, მჭევრ ქართულად დაუშრომლად“.

რას მოასწავებს ეს ტაეპი სარგის თმოგველის შესახებ, რა წგამოიხატება აქ, მკითხველი თვით მიხვდება მას, იგი ჩემს ახსნას და განმარტებას არ საჭირომბს; – ის-კი სჩანს, რომ ხსენებულს ტაეპს „ვეფხის-ტყაოსანთან“ და სარგის თმოგველის „დილარიან-

თან“ არაფერი კავშირი უნდა ჰქონდეს. მცირეთ ახსნა რომ გაუკეთოთ ამ ტაეპს, მაშინ გამოიხატება შემდეგი: ეს ამბავი, რომელიც მე ნანუჩა ციციშვილმა გავლექსეო, სარგის თმოგველს შეუწყობლად, გაულექსავად დაშთენოდაო, ამის ამბავი თამარ მეფეს მოახსენეს, მან მე მიბრძანა და მეც მის ბრძანებით გავლექსე მჭევრ ქართულითა. მაგრამ საიდან სადა, წმიდა საბა, აქ ყველაფერი არეულ-დარმულია: „დილარიანი“, მოთა რუსთაველი, მის გაგრძელება და სარგის თმოგველი!

როგორც სჩანს ძველი ცნობების და ლექსებიდან, „დილარიანი“ პროზათ უნდა იყოს ნანერი, იქმნება შიგა და შიგ, აქა-იქ, ლექსებიც ჰქონდა, შემოკლებულნი, გმირებთა მარტივით დასახასია-

- 19 -

თებლად, აზრთა მკვირცხლათ გამოსახატავათ, ხოლო მთელი „დილარიანი“ კი ლექსათ არ შეიძლებოდა რომ ყოფილიყო დანერილი. ჩვენ უეჭვოთ გვწამს, რომ ეს სამი კარი „დილარიანის“ უნდა იყოს ნაშთი სარგისთმოგველის ნანერის, მხოლოდ ამასაც დაჰკარგვია თავის პირველ-სახეობა, სხვა-და-სხვა გადამწერთაგან სრულიად გადაგვარებულა, რადგანაც ეს სამი კარი ძველათვე რაღაც ბედზედ ერთ გადამწერს „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოზე მიუწერია და შემდეგ დროებში ეს ხელთ-ნანერი ზოგი ერთ გადამწერთ „ამირან-დარეჯანიანი“ ჰგონებიათ, და მიტომ შიგა და შიგ აქა-იქ ხონელის მოთხრობის გმირთა სახელებიც შთაუწერიათ. ორი მოთხრობის გმირთა სახელები აურევ-დაურევით ერთმანეთში; დღეს მკითხველს ეგონება, რომ ეს სამი კარი „ამირან-დარეჯანიანის“ გაგრძელებათ არის დანერილი ვინმე სარგის თმოგველისაგან და არა „დილარიანი“. მაგალითებრ ამ ნაშთის პირველი კარის ანუ XI კარის დასაწყისი ასე იწყება: – „ოდეს მეფესა ხაზართასა დაეპყრნეს ყოველი ქვეყანა სიმხნითა და სიქველითა თვისითა, ყოველნი მონებდნენ, უძრწოდეს ყოველნივე გარემონი მეფენი, რომელნიც თვითოეულად აღწერილ არს სარგის თმოგველისაგან სიმხნენი და გოლიათობანი სიჭაბუკისა მისისანი“.

ჩვენ არ უწყით, თუ ვის ვაკუთვნოთ ამ სიტყვების დანერა, თვით სარგის თმოგველს, თუ სხვას, გადამწერს, ვისაც შემდეგ გადაუწერია სამი კარი და თავისით მიუწერია ეს მოხსენება ამ სამი კარისათვის. მე რომ ავხსნა განმარტებით, ეს არ არის საჭირო, ისევ ის სჯობია, რომ მკითხველი დააკვირდეს, შეხედოს ცნობას, გაიყნას „დილარიანის“ ამბებთა აღწერის წესდება, დააკვირდეს ენის წესს და მერე მან შეადგინოს თავისი დასკვნა ამის შესახებ. თვით მეთერთმეტე კარის დასაწყისიდან ცხადათ სჩანს,

რომ ეს სამი კარი არის ნაწილი მხოლოდ რომელიმე მოთხრობისა. მაგალითებზე, მეთერთმეტე კარის დასაწყისი აი როგორ იწყება „ამას უსწორსა, დიდსა, ძლიერსა, მონყალესა და სახელოვანსა ხელმწიფესა ეწვია სწეულება დიდი და გარდაიცვალა ამიერ სოფლიოთ“. ცხადათ სჩანს, რომ ხსენებულ წინადადების – „ამა უსწო-

- 20 -

როს“ და სხვათა სიტყვებით აღწერილს მეფის ცხოვრება ხსენებულ სიტყვების წინეთ უნდა იყოს აღწერილი, გაცნობილი და უკანასკნელ გარდაცვლილი კიდევ. თორემ ასე უცაბედათ მისი ასე დანყობა შეუძლებელი იქმნებოდა, მეორე – ამასვე ასაბუთებს ისიც, რომ ეს თავები არის მეთერთმეტე, მეთორმეტე და მეცამეტე, იქნება, „დილარიანის“ უკანასკნელი თავებიც არის, ვინ იცის. ამ ხელთნაწერს, ერთი გადამწერი შენიშვნას აძლევს ასე – „ამ ჭიმშიერ ხელმწიფის ამბის დანერა მოსე ხონელს არ ეკუთვნის, ეს მოუგონებია და ზედ მოუჭორებია ვილაც ქრცხინვალებს კაცს, გადამწერს“. ვინ აუწყა ამ პირს ამის სიმტყუნე, ცხადი საქმეა, რომ თვით მოსე ხონელის მოთხრობამ, რომელთანაც „დილარიანის“ ამ სამ კარს არაფერი კავშირი აქვს.

ჩვენ როგორც ვნახეთ, „ამირან-დარეჯანიანის“ ხელთ-ნაწერის ბოლოს – მეთორმეტე კარის შემდეგ ადგილების ვარიანტთა მნიშვნელობა მივეცით და „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოში მოვათავსეთ. მკითხველს მივეცით საშუალება, რომ მათ იქონიონ მხედველობა, დააკვირდნენ კითხვის დროს, შეუდარონ ეს დამატება „ამირან-დარეჯანიანის“ იმ ადგილებს, რომელნიც ერთი-მეორეს შეეხებიან და იგინი ერთ საგანთა აღწერასაც უნდა წარმოადგენდნენ. მკითხველი კარგათ მიხვდება და შეიტყობს, რომ მათ შორის არაფერი საერთო სუფევს, იგინი სულ სხვა და სხვა და საგანთა აღწერას წარმოადგენენ, მხოლოთ აქა-იქ მოხსენებულია თითო-ოროლა რამ სახელები და ცნობები, რომელნიც „ამირან-დარეჯანიანის“ სახელებს და ცნობებს წააგავს, ამას გარეშე მათში სხვა საერთო არაფერია, მიზეზი ის გახლდათ, რომ ეს ადგილები „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოსაც დავბეჭდეთ, ამით შევიტყვეთ და დავინახეთ კარგათ, რომ ამ აღწერას და „ამირან-დარეჯანიანის“ აღწერათ ადგილებს შუა არაფერი კავშირი არსებობს ასე და ამ გვართ, ერთი სხვა ნაწარმოებია და მეორე სხვა, მათში საერთოს არაფერია.

ამიტომ ჩვენ ეს ადგილები ახალს „დილარიანსაც“ შეუდარეთ და შეუთანასწორეთ, რომელ „დილარიანიც“ მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს აღუდგენია ცნობილს გვამს პეტრე

ლარაძეს. პეტრე ლარაძე ქართულს ძველს მწიგნობრობაში ზოგ ალაგას ყარიბს უწოდებს თავის თავს და ზოგს წერილებში არტანუჯელათ მოიხსენებს, მაგალითებრ: – „არტანუჯელი ლარაძე“ და ყარიბათ-კი ლექსებში იწოდება უფრო, რადგანაც მას უცხოობაში ყოფნის დროს ბევრი ლექსებიც უწერია. მას დაუწერია ვრცელი ტომი ლექსების, ზოგი თვის და ზოგი სხვების, რომელ ლექსთა კრებულსაც „მრავალ ყვავილოვანი ნალკოტი“ ეწოდება და რომელ ხელთ-ნაწერიც „წერა-კითხვის“ სამართველოს წიგნთ-საცავშიც ინახება. ამავე პირს ეკუთვნის გარდაკეთება „ვეფხის-ტყაოსნის“, მაგალითებრ: „ვეფხის I-ტყაოსანში“ ნახმარი – მომეცი მიჯნურთ შეტრფობა“, – მიჯნურთ მაგიერ ამას „კეთილი“ აქვს ნახმარი, ასევე შეუვსია და გადუკეთებია საბა ორბელიანის ლექსიკონი, რომელთ ხელთ-ნაწერებიც დიმიტრი ბაქრაძეს აქვნდა ადრე, ეს წიგნები მას დასავლეთ საქართველოს ქართველ კათოლიკეებში მოეპოვნა, თვით პეტრე ლარაძის ხმლით ნაწერი.

პეტრე ლარაძე, მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოს, მეფე ერეკლეს კარზე „წიგნთ-საცავის“ გამგეთ ყოფილა. ეს ყოფილა ზედმინწევნით მცოდნე ძველის და ახლის ქართულის მწიგნობრობის, და მასთანვე ყოფილა დიდი მეხსიერების კაცი, ნიჭიერი და ნიმუში ცუკია ფილოსოფოს დავით რექტორის. ამის დროს ქართველთ სამეფო „წიგნთ-საცავში“ ინახებოდა ძლიერ ბევრი ძველი ქართული ხელთ-ნაწერი წიგნები, ბევრი მათში დიდათ იშვიათი ხელთ-ნაწერიც ყოფილა; სხვათა შორის, აქ ყოფილა შენახული XII საუკუნის ნაწარმოები „დილარიანი“, რომლის ხელთ-ნაწერიც მაშინვე ერთობ იშვიათი იყო. ამ იშვიათ „დილარიანის“ კითხვა ძრეველ ჰყვარებია პეტრე ლარაძეს, იგი თურმე ამ ხელთ-ნაწერს ხშირათ კითხულობდა, ისე, რომ უკანასკნელ წიგნი მან ზეპირათაც-კი დაიხსომა. მაშინ ამ წიგნის მთელს საქართველოშიმხოლოდ ერთი სრული ხელთ-ნაწერი ყოფილა დაშთენილი, ამ წიგნის კითხვა ბატონიშვილებსაც დიდათ ჰყვარებიათ. მაშინ ყველამ კარგათ იცოდა, რომ ეს ხელთ-ნაწერი „დილარიანი“ სარგის თმოგველისა იყო.

ზოგთაგან თქმულა ძველათვე, რომ ვითომც არც ის ხელთ-

ნაემრი იყო ძველი ხელთ-ნაწერი, ვითომც იგიც შემდეგ საუკუნეებში აღუდგენიათ სხვათა ქართველთა, ნიშნათ და სამახსოვროთ ძველის „დილარიანისა“, ვითომც XII საუკ. „დილარიანი“ ძველათვე დაიკარგა ისე, რომ მის ნატამალიც არ დარჩაო. ეს ჩვენ არ გვჯე-

რა, საეჭვოთ მიგვაჩნია. თუმცა ისიც ცნობილია, რომ იქმნება თამარ მეფის აღშფოთებამ დაუდლო სამზღვარი ძველს „დილარიანს“ და მიტომ მოისპოვო, მაგრამ ჩვენ ეს არ გვჯერა, რადგანაც „დილარიანის“ არსებობის ცნობები XIII საუკუნიდამაც-კი სჩანს. ეჭვ გარეშე ვამბობთ, რომ XVIII საუკ. „დილარიანი“ იყო ხელთ-ნაწერი ნამდვილის ძველის XII საუკ. „დილარიანისა“. აქ ჩვენს საოცრათ ერთი ის შთება, რომ საქართველოში ისე არც ერთი ძველი წიგნი არ გადინერებოდა ხოლმე იშვიათად, როგორც „დილარიანი“ და „სავანე გმირთა“. საოცარია ჭეშმარიტად ამ ძველ ხელთ-ნაწერთა ხალხში გაუმრავლებლობა და ერთათ ერთობით დაშთენა! რატომ მოხდა ეს, რამ შემოთარგლა ამ წიგნის ასეთი ბედი და გარემოება, რომ საქართველოში ქართველთაგან იგი არ გადინერებოდა ისე მრავლად, როგორც სხვები. ალბათ მოთხრობა არ იყო ისრეთის შინაარსის, რომ მას ყურადღება მიეპყრო სხვათა და სხვათა გადამწერთაგან. იქნება ღირსიც იყო გადანერის და მრავალთა გადანერეს კიდევც, მაგრამ უამთა ვითარებამ ჩვენ დრომდის არ მოაღწევიანა, ყველა იგი ხელთ-ნაწერი მოისპნენ მტრის ცეცხლის და მახვილისაგან, რაც ამათ გადარჩა, ის გრძელი ხნის მიმდინარეობის სინოტიემ დააღპო და მოსპო.

1795 წ. შემოსევამ ბევრს მწერლობითი ნაშთს მოულო ბოლო და ერთ ამ მრავალთაგანი არს „დილარიანის“ ხელთ-ნაწერის მოსპობა. ამ უბედურობის დროს, სამეფო პირთ, სამღვდელოთ და ხალხსაც მთლად დაავინწყდათ სამეფო წიგნთ-საცავის ვითარება, იგი სრულიად უყურადღებოთ დასტოვეს, მისთვის აღარავის სცალოდა, ყველა თავის გადარჩენის საქმეს ელტვოდა, მაშინ სამეფო წიგნთ-საცავი სალაყბოზე ყოფილა, ერთს დიდს სასახლეში, აქ წყობილა ბევრი რამ სამეფოს ქალაღღებიც, მიწერ-მოწერა უცხო სახელმწიფოების, სხვა-და-სხვა დაფთრები, ანგარიშის წიგნ-

- 23 -

ბი, მთელის სამეფოს შესავალ-გასავლის ცნობები და მასთანვე დიდ ძალი ქართული საკითხავი წიგნები. სასულიერო ნაბეჭდი წიგნების საწყობი ბინაც აქ ყოფილა. ერთის სიტყვით ამ სახლში დიდი ძალი წიგნები და მასალეები ყოფილა დაშთენილი, მაგრამ ყველა იგინი მოსპო მტერმა, მტერმა ველურის საქციელით ცეცხლი მისცა ამ სახლს და თბილისის ზოგიერთ სახლების გადანვის დაწყება ამ სახლის და წიგნების დაწვით დაიწყესო. უმეცარ მტრის მეოხებით გაჰქრა დიდი ძალი საუნჯე ქართველთა, მასთანვე გაჰქრა თვით ძველი „დილარიანიც“, რომელ წიგნსაც შოთა რუსთაველიც მოიხსენებს ქებით.

ასეც უწყიან და შემდეგი ამბავი ძველათ მრავალთაც სცოდნიათ, რომ ვითომც „დილარიანის“ ძველი ხელთ-ნაწერი პეტრე ლარაძეს ჰქონია, ეს წიგნი ამ საუკუნის პირველ რიცხვებში გამქრალა, სრულიად დაკარგულა ვილაცას მეოხებით და ამ დაკარგვით ვითომც უსარგებლნია ლარაძესაც. მოგეხსენებათ, რომ ამ საუკუნის დამდეგს, საქართველო რუსეთს დაუკავშირდა, დაკავშირების შემდეგ ბატონიშვილებს რუსეთში ასახლებდნენ საცხოვრებლად, ამ პირთ რაც რამ გააჩნდათ, ყველაფერი თან მიჰქონდათ, საქართველოში აღარაფერს სტოვებდნენ, ასევე წაიღეს თურმე მათ ძველი „დილარიანის“ ხელთ-ნაწერი და რუსეთში დასტოვეს. პეტრე ლარაძეც, როგორც ბატონიშვილების მოსამსახურე, რუსეთში გადასახლდა ბატონიშვილებთან სამსახურათ და საცხოვრებლათ, იმავე დროს იგი იყო ბატონიშვილების წიგნთ-საცავის გამგე და მწიგნობრობით მათი დროს გამტარებელი და შემაქცევარი. ამ დროის სამსახურის მეოხებით რაღაც მანქანებით დაკარგა პეტრე ლარაძემ ძველი „დილარიანი“, რამდენიმე ხნის შემდეგ ბატონიშვილებში ცნობილ ჰყო სრულიად დაკარგვა ძველის „დილარიანისა“, დაკარგვის ამბავმა ზოგიერთი ბატონიშვილები უსიამოვნოთ ჰყო. მათ ბევრი ეძიეს აქა-იქ ამის ხელთ-ნაწერი და პოვნით-კი ვერსად ჰპოვეს. მოსვენებულ მდგომარეობაში მყოფნი ბატონიშვილები მიეცნენ განცხრომით ცხოვრებას, მათ ეძლეოდათ დიდი ულუფა, ამ ულუფით იგინი კარგათ ატარებდნენ დროებას. ზოგთა სახლის და ცხოვრების

- 24 -

ჩარხი ისე დატრიალდა, რომ იგინი ოქროთ შეღებილის ეტლებით დასეირნობდნენ, დღე და ღამე მათ უდიდესი ლხინები და წვეულებანი ჰქონდათ გამართული. ხანდახან სალსენათ ქართულ წიგნებსაც კითხულობდნენ, ხშირათ მწერლობაზე საუბარსაც გამართავდნენ. ერთ საუბრის დროს ბატონიშვილებში ნატვრა განისმა „დილარიანის“ აღდგენის, განისმა მით უფრო, რადგანაც ჰაზრი დაიბადა „ვეფხის-ტყაოსნის“ დაბეჭდვის და მასთანვე ყველა იმ წიგნების, რასაც შოთა რუსთაველი მოიხსენებს „ვეფხის-ტყაოსნის“ ბოლოს, ამ მოხსენებულ წიგნებში, რასაკვირველია საკმარისი ადგილი მიანიჭეს „დილარიანს“. ამ გარემოებას და ზოგიერთ პირთა ნატვრას ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია პეტრე ლარაძემ, ამან განიძრახა „დილარიანის“ თანხმათ ახალი „დილარიანის“ დანერა და მით აღდგენა, თუ რაღაცა რამის მოხერხება-დაარსება. პეტრე ლარაძემ თავის აზრი მალე განუცხადა ბატონიშვილებს, ბატონიშვილებს ეს განცხადება დიდათ ესიამოვნათ. ამათ ნატვრით აუწყეს პ. ლარაძეს „დილარიანის“ აღდგენისთვის ჯილდო, ანუ კარ-

გი დახმარების მიცემა. პ. ლარაძე მალე შეუდგა „დილარიანის“ აღდგენას და დაიწყო წერა, რამდენიმე ხნის განმავლობაში მან დასწერა ვრცელი ტომი „დილარიანისა“, რომლის თურცველთა რიცხვი 500 გვერდამდის შეადგენს, საწერ ქალაქის მთელს თაბახზე.

ეს ვრცელი ხელთ-ნაწერი როგორ სწერა აღმდგენელმა, რა მანქანებით, რა ოსტატობით, რა გვარის შრომით, მოგონებით, მოსაზრებით და გამბედაობით, ამაზე არა ვიცით-რა; ვეჭვობთ-კი, რომ გამოსაცნობი საიდუმლოება ადვილი გამოსაცნობი არ იყოს, ნეტა ყველა ეს ამბები, რაც-კი მოყვანილია „დილარიანში“, როგორ მოიგონა, როგორ მოკრიბა, ან ყველა ეს როგორ ახსოვდა მას, რომ მოგონების და დანერის შემდეგ „დილარიანს“ თვისგან შექმნილი და შეთხზული-კი არ უნოდა, არამედ ძველის „დილარიანის“ მაგიერ ახლად აღდგენილი! რას ნიშნავს ეს სიტყვა აღდგენილი? ცხადი საქმეა, რომ ახლის მჭიდრო კავშირს ძველთან, ძველის პირველ-სახეობის აღდგენას, განახლებას და სხვანი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ახალს „დილარიანს“ ძველთან რამე კავშირი უნ-

- 25 -

და ჰქონდეს, უამისობა არ შეიძლება, მხოლოდ დიდის გადასხვაფერებით-კი, დიდის შეცვლით, დიდის საიდუმლოების მფარველობით; – ამ საიდუმლოების ოსტატობა აღმდგენელის ვითარებას და ჯილდოს უნდა შეადგენდეს. მე ვფიქრობ, რომ ამ ახალ „დილარიანში“ ზოგი ერთი ადგილები ძველის „დედნიდგან“ პირდაპირ უნდა იყოს მოყვანილი, ამას ეჭვი არ უნდა; ვინც-კი ნახავს ამ ახალს ხელთ-ნაწერს, ის ამაზე ცხადათ დარწმუნდება, რადგანაც ხელთ-ნაწერში ბევრი ისეთი საყურადღებო ადგილებთა აღწერანია მოყვანილი, რაც ცხადათ გამოაჩენს მის აღმდგენის დასაკუთრებას, თუმცა ისიც-კი უნდა შეინიშნოს, რომ პეტრე ლარაძე ჩვენს ძველს მწერლობაში ხელოვან მწერლათ და მელეექსეთ ითვლება.

დაკარგული „დილარიანის“ აღდგენა ბევრს შემურებია და როგორც თვით პ. ლარაძე წერს, თვით იოანე ბატონიშვილსაც-კი; აღდგენილი ხელთ-ნაწერი ჯერ თეთრათ არ ჰქონია გადაწერილი, რომ იგი უთხოვნია იოანე ბატონიშვილს, წასაკითხათ და გასაცნობათ, რომელთანაც ხელთ-ნაწერი კარგა ხანს დაშთენილა, დაბრუნების საქმე გაძნელებულა, იოანე ბატონიშვილს თავისთვის გადუწერია და წიგნის ბოლოს თავის თავი აღმდგენელად უღიარებია, – პ. ლარაძისაგან აღდგენილი ხელთ-ნაწერის მიმალვა სდომნია. ეს ამბავი გაუგია პ. ლარაძეს, მაშინათვე მისულა ბატონიშვილთან, თავის ხელთ-ნაწერი მოუთხოვნია, ძალით წაურთმეგია, წაუღია, გადუწერია თეთრათ და ამ ქურდობის ამბავიც გაუღექსავს და „დილარიანის“ გა-

დანერის შემდეგ ბოლოში ჩაურთავს. ეს ლექსი დიდს გულის-წყრომას აჩენს ბატონიშვილზე, – ამიტომ მოგვეყავს აქ.

ვიყავ რა მწირათ პეტრებურღს; სვისაგან გამწარებული?
სამწუხაროსა აზრთაგან შემფოთვით დაკვეთებული,
ბოროტი ვინმე შეიქმნა, ჩემზე ბრჯყალ გამეხებული,
ჭირსა ვხადოდი უფალსა, მარად ცრემლ-მოხშირებული,
უძმობის დასხნათ ხელს ვიპყარ კალამი სევდის მალამო,
სადა ვსჯდი იგი ადგილი, თვალთა ცრემლითა ვალამი,
„დოლარის“ ამბის გამოთქმად, აღვაბი თეთრი ალამი,
და აზრისა მოსაგონებლათ გონებას მივე სალამი.

- 26 -

შევანყე, შევხანევერე, დავსწერე, ვიპყარ შავადა,
მენადა თეთრათ შემემკო, მხილველთ არ საზრახავადა,
ეცნა მეფის ძე იონეს, მობრძანდა სანახავადა.
და იგი მან მიმტაცა უფრორე, შემექმნა საზრუნავადა!
ესეცა მესმა მას თვისი სახელი შთაუნერია,
ვსწუხვარ სამისოდ სიცრუე რა მისი შესაფერია!
ამას ვინა იქმს, მიბრძანეთ, თუ არ გონება შტერია?
და ცუდ დიდებობა არ უწყის, რომე სულისა მტერია.
ან ესე „დილარიანი“ შემზადე ტურთა გვარადა,
სხვა-და-სხვა გვარის ლექსებით, შერთვა არ დამეზარადა,
მხილველთ საამოდ, საშვებად და გულთა გასახარადა,
და ვინცა ისმინოს უცილოდ, შეექმნას შესაყვარადა.
გიორგისა მეფის ძემან, იოანემ სახელითა,
პირველ შრომილი, არ სრული, მტაცა გონებით ხელითა,
ცუდად იქადის ამაოდ მალლითა ხმითა მძახველი
და ამაოდ მას არღა მივხედე, არცა-ღა ხელნი ვახელი.
ესე სხვა ახლად შემზადე, ვით მტილი ყვავილიანი,
იგ ამას არ ჰგავს ვით ვარდსა გოგში თავ სხვილ-ეკლიანი,
ესე არს დიდათ ნაღვანი, ჩემგან ქმნილ „დილარიანი“,
და ხელმწიფობითა მალალი, ლომ-გული მკლავ-ეკლიანი“.

ჩემგან ახლად შემზადებულს წიგნსა „დილარიანსა“ ზე-
და მრავალი ღვანლი და შრომა მივიღე ამბისა მოგონებასა
და შეწყობასა ზედა, მხილველნო გთხოვთ კურთხევით მო-
იხსენებდეთ. პეტრე ყარიბი ლარაძე". იოანე ბატონიშვილის
შესახებ პ. ლარაძეს სიტყვას რომ არ დავერწმუნოთ, სხვა ცნობე-
ბითაც ვიცით, რომ ამ პირს ჩვეულება ჰქონია სხვათა ნაწერების
მითვისება, მაგალითებრ უეჭვოთ არის დამტკიცებული, რომ „კალ-
მასობის“ დანერა ეკუთვნის იონა ხელაშვილს და არა იოანე ბატო-

ნიშვილს, მაგრამ ეს მითვისება ბატონიშვილს მოსურვებია, ხელთ-
ნაწერი გადუნერია და თვით მიუთვისებია. ამ მითვისებისთვის
იგი თავისებურს მანქანებასაც ხმარობდა ხოლმე და ისეთ
ხელთ-ნაწერებს სპობდა და ანადგურებდა, რომელზედაც მი-

- 27 -

სი სახელი არ ეწერა. მაგალითებზე „კალმასობის“ ხელთ-ნთ-
წერების გაქრობას და იშვიათობას მე პირდაპირ მის განზრ-
ახულებითი მოქმედებას ვაწერ. „კალმასობას“ გარდა მას სხვა
ნაწერებიც ბევრი აქვს მითვისებული, ოდესმე დრო და მასა-
ლების შეკრება და სიუხვე გამოაჩინს მის თვისებას. ასე რომ
პ. ლარაძის მოხსენება ჩვენ სრულ ჭეშმარიტებათ მიგვაჩნია,
ამაზე ეჭვი არა გვაქვს, რადგანაც იონე ბატონიშვილი ასეთს
საქმეებს ჩვეული იყო. დიმიტრი ბაქრაძემ მის შესახებ უბრა-
ლოთ დაწერა ქება-დიდება; მოვა დრო, როცა ამ პირისა-
გან სხვათა საკუთრებათა მიმთვისებლობის ცნობები ცხადათ
გამოჩნდება.

თვით ლარაძესაც, ბევრი უწერია, თავის საკუთარ წერას
გარდა გადაწერლობაც სცოდნია, ამისაგან გადაწერილი წიგნები
ბევრი მინახავს და ბევრი მათში ვრცელი ტომებიც. გარდა ამისა
იგი ხელოვან მელექსეთაც ითვლება. ბევრი ლექსები, თავის დროის
კვალათ, მნიშვნელოვანიც არის, ოდესმე დაფასდება მის სიმღერები,
თუ ერთად შეიკრიბა და გამოიცა ამის გარდაცვალება მიწერება 1830
წლებში, ღრმა მოხუცებაში ყოფნის დროს.

დღეს მთელს საქართველოში ისეა ცნობილი, რომ ქართულს
მწერლობაში „დილარიანი“ ახლათ არის პ. ლარაძისაგან აღდგენი-
ლიო. მე მისი აღდგენილი წავიკითხე, გავიცანი, გაცნობის შემ-
დეგ ხელ-ცალიერი დავშთი, რასაც ვფიქრობდი, იგი იმ სახით არ
აღმოჩნდა. XII საუკუნის ნიშნათ ცნობის დასამტკიცებელი საბუთე-
ბი მასში ვერა ვპოვე-რა. იმედი გადანყდა ძველის „დილარიანის“
პოვნისა, ასე და ამ გვარათ მწერლობაში სამუდამოთ გამო-
ვეთხოვეთ სარგის თმოგველის „დილარიანის“ არსებობის საქმეს.

ამ რამდენიმე ხნის წინეთ, მოსე ხონელის „ამირან-დარეჯანი-
ნის“ ხელთ-ნაწერების ძებნის დროს, წერა-კითხვის სამმართველოს
გამგეობის წიგნთ-საცავის ხელთ-ნაწერებთ შორის ერთ ხელთ-ნა-
წერს „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოში ჩვენ ვნახეთ სამი თავი ერ-
თის მოთხრობისა, რომელიც „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოს დამა-
ტებათ არის მიწერილი, ხოლო ამ სამ-კარს ეწოდება „დილარიანი“

- 28 -

და არა „ამირან-დარეჯანიანი“. ამ დამატებას ჩვენ ყურადღება მივაქციეთ და როგორც ნაშთი ძველის მწერლობისა „ამირან-დარეჯანიანის“, ბოლოს დამატებით დავბეჭდეთ, როგორც ვარიანტი, თუმცა ამ სამს თავს და „ამირან-დარეჯანიანის“ შუა არაფერი კავშირი არსებობს. ეს მიტომ უფრო დავბეჭდეთ, რომ მკითხველისათვის მიგვეცა ღონისძიება ერთმანერთის გარჩევის და განთვისების.

რადგანაც ამ სამ თავს დასაწყისშივე ჰქონდა მოხსენებული, რომ ქმნილი სარგის თმოგველისაგანაო, ამიტომ ეს ნაშთი ველის ჩვენის მწერლობისა პ. ლარაძისაგან აღდგენილს „დილარიანის“ მეთორმეტე, მეცამეტე და სხვა კარებსაც შეუდარეთ. შედარების დროს ურთი-ერთ შორის არაფერი მსგავსება აღმოჩნდა. ერთი სხვა გამოჩნდა და მეორე სხვა; ამ სამ-კარს არც „ამირან-დარეჯანიანის“ თავებთან აქვს კავშირი და არც პ. ლარაძის მიერ აღდგენილს „დილარიანთან“, იგი სულ სხვა ყოფილა, სრულიად განსხვავებული ხელთ-ნაწერი და იქმნება სარგის თმოგველის „დილარიანის“ ნაწერისაც, მხოლოდ გადასხვაფერებულნი; ხელთ-ნაწერის გადანერის რიცხვი 1764 წ. მიენერება, ბევრათ უწინარეს, ვიდრე პ. ლარიძე ახალს „დილარიანს“ აღადგენდა.

დღეს ეს ძველი ნაკლული „დილარიანი“ ერთ წიგნათ გამოვეცით, ერთის სახელწოდებით. ყველა ამეხილადმ ცხადათ სჩანს, რომ „ამირან-დარეჯანიანის“ სამს უკანასკნელს კარს, „დილარიანის“ სამს კარს და პ. ლარაძის აღდგენილს ახალ „დილარიანის“ სამს კარს შორის არაფერი მსგავსება სუფევს, ივინი ერთმანეთისაგან დიდათ განსხვავდებიან. მკირე მსგავსება სჩანს მხოლოდ „ამირან-დარეჯანიანს“ და „დილარიანს“ შორის, ესეც სახელებით, რომელ სახელებიც ჩვენის აზრით „ამირან-დარეჯანიანის“ საკუთრებას უნდა შეადგენდეს. ჩვენა გვნამს, რომ ჩვენ მიერ დაბეჭდილი „ამირან-დარეჯანიანის“ სრული ხელთ-ნაწერის ბოლოს დამატებათ მიბეჭდილი სამი კარი უნდა იყოს დამოუკიდებელი ადგილები ძველის „დილარიანის“, რადგანაც ამ სამი კარის აღწერის წესი, ენის სტილი, ამბებთა შეკრება, განმარტვა და აღმწერის მიდრეკილებაც ცხადათ აჩენს XII საუკუნის სახეს. მაგალითებრ თუნდა „ამი-

რან-დარეჯანიანის“ ზოგიერთ თავებთა აღწერის დასაწყისი – „ცხონდი მეფეო“, – ცხადათ აჩენს ამ აღწერის სიძველეს: ძველათ ქართველთა მოთხრობის მწერლები სულ ამ წესით დაიწყებდნენ თავიანთ აღწერას, ყოველთვის მეფის მოხსენებით იწყებდნენ და მეფის დღეგრძელობის მოხსენებითვე აბოლავებდნენ; ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ

ეს წესი და ჩვეულება XIII საუკუნის შემდეგ ქართველთა მოთხრობის მწერალთაგან აღარ ხმარებულა, რადგანაც თვით ქართველთა მეფენიც უძღურებას მიეცნენ და მათ მიმართვის სილიადეც დამდაბლებულის მიმართვით იყო გარს შეზღუდული. მაგალითებრ XIII საუკ. შემდეგ ვიდრე XVIII საუკუნემდის ნაწერების თუ ნათარგმნის ზღაპრებს და მოთხრობების მე ბევრი ვიკითხე, მაგრამ არსად ეს კილო არ შემიმჩნევია.

აი თუნდ ჩამოვთვლი: დავრიშიანი, მირიანი, ყამარდიანი, სირინოზიანი, ბაბა ამირიანი, რუსუდანიანი, ნუქარდიანი და ბევრიც სხვები, მაგრამ არსად ჩვენ ერთი ცნობაც არ შეგვიმჩნევია XII საუკ. ქართველთა მოთხრობის მწერლების წერის წესის. XII საუკ. მოთხრობების წერის ოსტატობას სრულიად განყვეტილი აქვს კავშირი შემდეგ დროის მოთხრობებთან. ძნელათ რომ „ვისრამიანს“, „ამირან-დარეჯანიანს“ და ამ ჰატარა სამ კარს გარეშე რამე მსგავსება სხვა მოთხრობებში ჰპოვოთ წერის მხრით, გარდა „რუსუდანიანის“, ისიც მცირე მიბაძვით.

ამ სამი კარის შესახებ ახალგაზდა ქართველ მსწავლულმა ალ. ხახანაშვილმა სათუძვლიანათ შენიშნა ერთ თავის წერილში და ეჭვი აღიარა „დილარიანის“ შესახებ, რომ იგი ვითომც ძველი „დილარიანი“ არ უნდა იყოს, ან „ამირან-დარეჯანიანის“ გაგრძელებათ. ჩვენთვის აქ საყურდღებო უფრო ის არის, რომ მსწავლულმა ამ ნაწყვეტს თავებსა და „ამირან-დარეჯანიანს“ შორის სრული განსხვავება აღიარა. უმთავრესათ ეს იყო საჭირო. რაიც შეეხება მას, რომ რუსთაველის ლექსი ასე უნდა იხმარებოდეს:

„დილარგე – სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუშრომელსა“.

ე. ი. „ამირან-დარეჯანიანი“ მოსე ხონელმა აქოვო, აბდულ მესია –

- 30 -

შავთელმაო, დილარგე – თმოგველმა და ტარიელ – რუსთველმაო. ერთის სიტყვით, არ უნდა იწერებოდეს, რომ „დილარგეთ – სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუშრომელსა“. ამას რაღა მტკიცება უნდა, რომ ყოველივე ასე უნდა იყოს. თვით სიტყვის ვითარება აჩენს ამ სიტყვის ასე ხმარების საჭიროებას. მეტად სანატრელია და სანუკვი, რომ ამ სამს კარს „დილარიანისას“ ჩვენის სიძველეთა მცოდნე მსწავლულებმა ჯეროვანი ყურადღება მიაქციონ და მათ ამის შესახებ გამოთქვან თავიანთი აზრები, თუ ეს ადგილები რა დროის მწერლობის ნაშთს უნდა ეკუთვნოდეს.

ჩვენ დავბეჭდეთ ეს სამი კარი ჯერ-ჯერობით და იმედს არა ვკარგავთ, რომ ოდესმე სრულს „დილარიანის“ ხელთ-ნაწერს-კი

ვერ მოვიპოვებთ; აქამდისაც ისე გვეგონა, მაგრამ აგერ უცბათ აღმოჩნდა სამი კარი ძველის „დილარიანის“. სხვების შემონმებას მე მიტომ ვთხოულობ, რადგანაც ჩემგან ასეთი ძველი ნაწერების ბეჭდვა, გარკვევა და რამე კითხვების გარდანყვეტა ძნელია, ამის შესახებ „ამირან-დარმჯანიანიშვიც“ მოვახსენე და აქაც ვიტყვი კიდევ, რომ ერთის კაცისათვის მეტად ძნელი უნდა იყოს ასეთი ძველი წიგნების განხილვის საქმე და ბეჭდვა, ამას მთელი გუნდი უნდა.

ჩემდა საუბედუროთ, კარგა ხანია რაც დარიგება, დაპირება და იმედები ბევრისგან მესმის და როცა საქმე საქმეზე მივა, მაშინ-კი ყველა გარს მეფანტება და ყოველივე შრომა რჩება ჩემს მხვედრად, ჩემს ტვირთად. მე ამისთვის არავის ვყვედრი, რას ვიზამთ, ყველას თავის საქმე აქვს. მე ბევრ რამეში შეიძლება გასაკიცხი და საგმობიც ვიყო, მაგრამ გავბედავ და იმასაც ვიტყვი, რომ ბევრს გმობასა და კიცხვასთან ის მაინც უნდა იყოს საყურადღებო, რომ ვბეჭდავ ზოგიერთ ისეთ ხელთ-ნაწერებს, რომელთა აღდგენა-კი არა და მოპოვებაც-კი ძნელია. ყოველ ამ გვარ იშვიათ ხელთ-ნაწერი წიგნები ოღონდ დაიბეჭდონ, ოღონდ დედანი გაჩნდეს და მერე მის სინამდვილით აღდგენა ისე ძნელი აღარ იქნება სხვათათვის მომამალში, როგორც ეს დღეს არის, დღეს აოგიერთ წიგნის ხსენებაც-კი არ არის. ვიდრე უნაკლებო ხელთ-ნაწერისას კაცი რამეს იპოვნის, მანამდის ერთობ დიდი ხანი გაივლის; ბოლოს იქმ-

- 31 -

ნება მთლად დაკარგოს, აღარა დაშთეს რა, ვინაიდან ასეთი მაგალითები ჩვენს ისტორიაში და მწერლობაში ერთობ ხშირია. ზემოთ ვისაუბრეთ და აქაც მოვიყვანთ შემდეგს: ვახტანგ მეექვსემ მთელ ქართველ ერს მოჰპარა „ქართლის ცხოვრება“.

ამ სახითვე მოისპო „სავანე „გმირთა“ და ისტორია „სრულ დავითნიანი“.

პეტრე ლარაძემ სარგის თმოგველს მოჰპარა „დილარიონი“, მერე თვით შეთინთხლა და ვითომც აღადგინა ძველი „დილარიონი“. რა მოხდა მერე? ქურდს ქურდი გამოუჩნდა და ისურვა ივანე ბატონიშვილმა და ლარაძეს მოჰპარა ეს „დილარიანი“.

ამავ ბატონიშვილმა ივანე ხელაშვილს მოჰპარა „კალმასობა“. დღეს ეს წიგნი ქურდის სახელით არსებობს ჩვენს მწერლობაში.

პ. ლარაძემ ისურვა „ვეფხისტყაოსნის“ მოპარვა, მაგრამ ეს ვერ მოახერხა, ამიტომ იგი თავისებურად გადააკეთა. გადაკეთებულის ხელთნაწერის რამდენიმე ვარიანტი არსებობს.

ასეთ მაგალითებისას აქ ჩვენ ყველას ვერ მოვსთვლით. ეს ერთობ შორს წავა. ასეთ საქმეთა ასპარესზედ ყველაზედ დიდ

დანაკლისათ „დილარიანის“ დაკარგვა ითვლება. აი რათა:

გრიგოლ ჩახრუხაძე სწერს „თამარ მეფის ქებაში“, რომ სარგის თმოგველის „დილარიანმა“ თამარ მეფე აღაშფოთაო. საინტერესოა ვიცოდეთ, მიზეზი მის, თუ თამარ მეფეს გული რამ აღუშფოთა! „დილარიანში“ რა იყო ისეთი მოყვანილი, რომ მეფის გულიც განყრა! ალბათ ვინ იცის, ქვეყნის სასარგებლო იყო მოყვანილი და მეფეც იმიტომ აღუშფოთებია, ვინაიდან შესწავლილი, რომ რაც ქვეყნისა და ერისთვის კარგია და სასარგებლო, იგი მეფისათვის სანყენია და სამტრო. ამას გვასწავლის ჩვენი ისტორიბ ქართული! ნეფეთა ცხოვრებაში ნი ისტორია ქართველი მეფეთა ცხოვრებაში.

სამწუხაროდ, რა ბედიც „დილარიანს“ ეწვია, ისეთივე გარემოებით არის გარემოცული თვით სარგის თმოგველის ცხოვრებაც, ცნობები ცოტა არის ერთობ. 1913 წ. ისტორიკოსმა სერ. კაკაბაძემ დასტამბა: – „ვინ იყო და სად სცხოვრობდა სარგის თმოგველი“. გონიერი ისტორიკოსი პატივ საცემია ამისთვის. მის წიგნში

- 32 -

მოყვანილია თვით თმოგველების გენიოლოგიური ტაბელიც. პატივცემული ისტორიკოსი ეჭვით ამბობს, რომ სარგის თმოგველი თამარ მეფის თანამედროვე პირი კი არ არის, არამედ თამარის შემდეგ სცხოვრობდაო.

შოთა რუსთაველი „ვეფხისტყაოსანში“ მოიხსენებს სარგის თმოგველს და მის „დილარიონს“ ასე: – „დილარგეთს სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუშრო მელსა“. გონება გვაუწყებს, რომ ამ ცნობის მიხედვით სარგის თმოგველი რუსთაველის მწერლობის წინა დროის კაცათ ვიცნათ, ეს კიდევ მოწამეა, მის, რომ სარგის თმოგველი თანამედროვე პირია თამარ მეფის და იქნებ წინა დროისაც.

რაც შეეხება ისტორიკოსის აზრს, რომ სარგის თმოგველი გრიგორიანი იყოვო – ეს ცხადია და მართალი. მხარგძელის გვარიც სწორია. თმოგველების გვარი რომ XIV საუკ. მოისპო ესეც მართალია აწინდელ ჩვენს არღუთინსკ-დოღგორუკოვებს არაფერი კავშირი აქვს მეთორმეტე საუკ. მხარგძელეთან.

„ვისრამიანის“ თარგმნა სარგის თმოგველისაგან – ტყუილია. ეს წიგნი სთარგმნეს დავით აღმაშენებლის დროს. მთარგმნელი დავით საათაბაგოელია, ასე სწერს არქიმანდრიტი გამ. გარერკელი მეთვრამეტე საუკ. ბოლოს.

8. ჭ.